

מחזות שקספיר בעברית

פתיחה

מאת דן מירון

הוצאת מבחר מחזות שקספיר, ההולכת וקרבה להשלמה (מתוך שמונה הכרכים המובטחים הופיעו כבר חמשה¹), קובעת לעצמה מעמד מיוחד בין מפעלי התרגום הנעשים אצלנו. זהו פרי אחרון של מאמץ לשוני-שירי רב, הנמשך בספרותנו זה מאה שנים, כמעט. נעשו כבר כמה נסיונות להביא לפני הקורא העברי מבחר מחזות משל שקספיר. הוצאת שטיבל נגשה בשעתה להוצאת "כתבי" שקספיר בעברית (אמנם במשך שנות פעילותה הצליחה ההוצאה לפרסם רק ארבעה תרגומים). הוצאת "עוגן" האמריקנית המשיכה במידת-מה את מפעלו של שטיבל. נמצאו גם כמה מתרגמים בודדים, שהקדישו שנים רבות להעמדת מבחר מחזות שקספיר בעברית. המעשה הנעשה עתה הוא בכל-זאת חסר-תקדים. היקף המבחר (16 מחזות), חלוקתו בין הז'אנרים הדרמתורגיים השונים (טרגדיות, קומדיות, מחזות היסטוריים), הדיוק המדעי והטון הענייני של המבואות וההערות הפרשניות וכן ההידור והנקיון הטכני של ההוצאה - מאפשרים לקורא העברי בפעם הראשונה לעיין במבחר רפרזנטטיבי מקיף למדי של מחזות שקספיר ברציפות ומתוך הרחבת הדעת. גם אם אין המבחר עצמו שלם מבחינות אחדות (בולט, למשל, העדר מחזה או מחזות מן הז'אנר של ה"רומאנס", שבו מצא שקספיר את עיקר ביטוי בתקופת יצירתו האחרונה) - הריהו מפעל מו"ל-ספרותי נכבד.

מובן, שהמפעל המו"לי איננו אלא המשכו וסיכומו של מעשה פיוטי ממושך ומאומץ. ראשיתו של מעשה זה חלה בשנות הארבעים הראשונות, כשהיה א. שלונסקי טורח על הנוסח הראשון של תרגום "המלך ליר" שלו, אבל יסודו האיתן נקבע רק בשנת תש"ו, שבה הוצגו על הבימה והופיעו בדפוס כמעט בעת ובעונה אחת "האמלט" בתרגום שלונסקי ו"נשי וינדזור העליונות" בתרגומו של נ. אלתרמן. בזוג תרגומים זה נתגלה לראשונה במלוא היקפו ניב שירי דרמתי מיוחד, שהיה עתיד לשנות במשך שנים מעטות את פני מלאכת תרגום שקספיר לעברית תכלית שינוי. בפעם הראשונה ניתן כאן שקספיר על שתי פניו - הטרגדיה הרוממה והקומדיה השנונה - בלבוש עברי, שחל בו צירוף מיוחד במיני של רוממות ורהיטות של קלאסיות ויומיומיות. המונולוגים של האמלט ניתנו במלוא היפעה והברק הלשוניים, ועם זאת נתקיימו בהן התביעות, שהעמיד הנסיך הדני עצמו בפני השחקנים: "קלות ושטף לשון", "פשטות טבעית" ובהירות. בפעם הראשונה חדל המונולוג "להיות או לא להיות", שכבר תורגם לעברית קודם לכן כמה וכמה פעמים (תרגומו העברי הראשון: בשנת 1856), להיות קטע מליצה קלאסי ונעשה לדבריה של נפש דרמטית חיה. החידוש, שנתגלם בנוסח העברי שניתן לדו-שיח של הקברנים ב"האמלט", וכן לבדיחותיו של פאלאסטף, לגמגום שפתו ה"מצורפתת" של דוקטור קאייס ולמענה-הלשון של מרת קוויקלי, הסרסורית לדבר עבירה. ב"נשי וינדזור העליונות", היה אילי גדול ומהפכני יותר מזה שנתגלה

¹ ויליאם שקספיר: מחזות. כרכים א'-ה'. הוצאת הקיבוץ המאוחד וספריית הפועלים, תל-אביב, 1961-1962.

בנוסח השירי החדש, שניתן למונולוגים של האמלט. כבר סלקינסון, אבי מתרגמי שקספיר לעברית, ציין בשעתו, בפתח "רם ויעל" שלו, שאם אמנם, עלה בידו במידת-מה למצוא תחליף עברי הולם ללשון הדיאלוגים והמונולוגים הציורית של רומיאו ויוליה, הרי בשעה שבא לתרגם את דברי אומנתה של יוליה - דמות, שהיא דוגמת-מופת לריאליזם השקספירי - מצא עצמו עומד בפני קיר אטום.

רק עם שלונסקי ואלתרמן החל קיר אטום זה, שאף ביאליק לא גבר עליו (ראה מערכה ראשונה של "יוליוס קיסר" בתרגומו), להתמוטט, ומאחוריו נגלו בפעם הראשונה פניה העממיות, הערמומיות, השוחקות והחריפות של הפרוזה השקספירית בנוסח עברי הולם.

הניב השקספירי החדש נוצר בזימון בר-מזל של כשרונות פיוטיים מובהקים עם תנאים אובייקטיביים נוחים. לכשרון הפיוטי ולגמישות הלשונית המופלאה של שלונסקי ואלתרמן, ניתן להתגלות במסגרת תנאי יצירה תרגומית-דרמטית, שאיש ממתרגמי שקספיר הקודמים לא נהנה מהם. תנאים אלה התמצו בשתי עובדות יסוד, שהן אולי היינו הך: התרגומים נוצרו לשם הצגה על הבמה ומתוך מגע עם הלשון העברית המדוברת. במת התיאטרון הפגישה את המתרגמים עם השותפים ההכרחיים, שבלעדיהם אין ניב דרמטי די עשוי להוצר: השחקן המדבר והצופה, החייב להבין את הנאמר למשמע-אוזן. הלשון המדוברת, גם כשלא נחה וחדרה אל נוף התרגומים (את גיחותיה אלו של הלשון המדוברת אל שפת גבורי שקספיר בתרגומי שלונסקי ואלתרמן, ניתן לגלות אף בקטעי השיחה והמונולוג הרציניים ביותר. ראה, למשל, דבריו של ליר על סדרי העולם ההפוכים: "חת-שתים, הפוך ידים! - ועכשיו אמור: מי כאן שופט ומי כאן גנב?") - שימשה בידי המתרגמים קנה-מידה, שעל פיו יכלו למדוד את כוח החיות הדיבורי שבמשפטיהם. כך ניתן לחוש במשפטים אלה - גם שעה שהם עומדים בעיקרם על לשון שירית - שנמדדו לפי מידותיה ומרווחי נשימתה של שפת אנשים חיים. רק לעתים רחוקות ניתן לחוש תחושה מעין זו בתרגומי שקספיר, שנוצרו לפני התעצמותן של לשון הדיבור העברית ושל הבמה העברית. אמנם, גם בתרגומים שנוצרו בארץ-ישראל בעת ובעונה אחת עם תרגומי ואלתרמן ושלונסקי - ובחלקם אף הוצגו על הבמה - חסרה לרוב חיות זו ללמד, ששום הישג אמנותי אינו נולד מתנאים אובייקטיביים בלבד, בלי הכשרון האינדיבידואלי, המסוגל לנצל תנאים אלה. נוסח התרגום השקספירי החדש נוצר, מכל מקום, לא רק בכוח זימון של תנאי יצירה חדשים עם כשרונות אינדיבידואליים מובהקים. לא מקרה הוא, שדווקא שלונסקי ואלתרמן, שני נציגיה הבולטים והמוכרים של אסכולה מסוימת בשירה העברית בת-הדור, הם שהניחו את היסוד לנוסח השקספירי החדש; כשם שלא במקרה היי הבאים למלא אחריהם - לאה גולדברג, וביחוד רפאל אליעז - מבניה של אסכולה זו, שמקורה בקבוצת "כתובים"- "טורים". את תרגומי שקספיר מעשי יד שלונסקי-אלתרמן-אליעז-גולדברג ניתן לראות לא רק כחלקים אורגאניים ביצירתו הפיוטית של כל אחד מהם, אלא גם כמין יצירה קולקטיבית, כמין הווייה סגנונית, שנולדה במסגרת שותפות רוחנית עמוקה. מכלול תרגומי שקספיר, שנספו עתה במהדורה המקובצת, הוא תרומה מתרומותיה הרבות של אסכולת השירה המודרניסטית של שנות השלושים והארבעים לתרבותנו². ולא עוד, אלא שיש בו משום המשך ישיר למאבקה של אסכולה זו על עיצוב פני לשון השיר העברית. בתרגומי שקספיר - כמו גם בתרגומיהם האחרים - המשיכו בני האסכולה לפתח מה שפיתחו ביצירתם שלהם. ב"האמלט"

² אמנם, במהדורה זו כלולים - לצורך שלמות המבחר - גם תרגומים משל מתרגמים, שאינם מבני ה"אסכולה", כגון ש. הלקין וא. ברוידא. הדיון להלן יפסח על תרגומים אלו, לא משום ערכם המהותי, שהוא עניין לדיון נפרד, אלא משום ריחוקם מקו הנוסח העיקרי שנקבע בתרגומי המהדורה.

וב"נשי וינדזור העליזות" מתגלים אותם יחסים מהותיים אל הציור השירי, אל הריתמוס, אל לשון הדימויים, אל צירופי המלים, שנתגלו ב"אבני בוהו" וב"כוכבים בחוץ". העממות הקלאסית, שהצליח אלטרמן לשוות ללשונם של פאלאסטף, ברדולף וניס, נוצרה קודם לכן בשירי הפרוור ובמזמורי האחים שלו, כשם שרוממות הפאתוס הלשוני של האמלט שאובה מן המונולוגים הפיוטיים המלוטשים של שלונסקי ב"כרכיאל", ב"שירי המפולת והפיוס" או גם מפרקי "יבגני אוניגיין" העבריים שלו.

במסגרת זו יש לראות את אסופת התרגומים החדשה, ועל רקעה ניתן לבחון את ערכה הספרותי הפנימי, היינו את ערכה בתורת הפנימי, היינו את ערכה בתורת חלק מהתפתחות השירה העברית. בחינה זו של תרגומי שקספיר חייבת, איפוא, להיות קשורה בבחינה הנרחבת יותר של יצירת המשוררים בני אסכולת "כתובים"- "טורים" בכללה. ההבחנות הבקורתיות החדשות, שהחלו להסתמן בשנים האחרונות ביחס לשירתם של שלונסקי, אלטרמן, ולאה גולדברג, חייבות להבחן לאורם של "האמלט", "ליר", "נשי וינדזור", "אותלו", "כטוב בעיניכם" ו"רומיאו ויוליה". מתוך כך יהיה ניתן, כמדומה, להעמיד כמה שאלות ביחס לטיבו של ההישג האמנותי, שהושג בתרגומים: האמנם, נמצא הניב השקספירי המיוחד, שנוצר בתרגומי אסכולת שלונסקי-אלטרמן - בכל יפעתו וליטושו - הולם את מהות השירה השקספירית, כפי שהיא מתגלה במקורה? האין כמה מן התכונות השיריות הטיפוסיות, הגורמות כיום לקוראים לא מעטים, שיחושו במרחק גדל והולך בינם לבין כמה וכמה מיצירות שלונסקי, אלטרמן, לאה גולדברג ואליעז, פוגמות - לגביהם - גם באפשרות ההנאה מן התרגומים השקספיריים?

בפרקי שיבואו אנסה לנסח כמה השגות בקורתיות על פרקים שונים בתרגומי אסופת המחזות החדשה. השגות אלו אינן נובעות מהתעלמות מן התפקיד המהפכני, שמלאו תרגומים אלה עם הופעתם, ואף לא מן הזוהר והברק הלשוניים, השופעים מרובם גם כיום, המסקנה הסופית שתבקש מכלל דברי - היינו, שעם כל הערצתנו למפעלם של שלונסקי ואלטרמן, זקוקים אנו כיום לנסיונות תרגום חדשים ואחרים של יצירות שקספיר - לא יהיה בה כדי להכחיש את הוודאות, שכמה מן התרגומים המקובצים באסופה שלפנינו, יישארו במשך דורות - ואולי לתמיד - תרגומי מופת ראשוניים, קלאסיים, של המחזות הנדונים, וכן, שחותם המעשה הלשוני-הפיוטי שנעשה בתרגומים אלה, יהיה טבוע בכל נסיון תרגום חדש של שקספיר, יהיה כאשר יהי.